

TARIMDA GELENEKSEL - GEÇİMLİK KESİM, BÜYÜKLÜĞÜ, YAPISI, İŞLEYİŞİ

Dr. Çelik ARUOBA

Türkiye'nin —bütün gelişmekte olan ülkelerin— en önemli iktisadi-toplumsal sorunları sıralandığında, diğer birçoklarının yanı sıra tarımsal üretimin, tarımsal verimliliğin artırılması ve hızlı ve hızlı kentleşme, küçük üreticinin, küçük çiftçinin sorunları gibi kentleşme, küçük üreticinin, küçük çiftçinin sorunları gibi konuların yer aldığı açıkça görülecektir.

Diğer bir deyişle, gelişmekte olan ülkelerin —Türkiye'nin— çözmek zorunda olduğu önemli iktisadi-toplumsal problemlerin başında, bir yandan tarımsal üretim ve verimliliğin artırılması gibi büyük bir iktisadi sorunun önemli bir parçasını, öte yandan milyonlarca insanın sorunlarını içeren, küçük çiftçi-küçük tarım üreticisi problemi gelmektedir.

Bu çalışmada, Türk tarımının önemli bir bölümünü meydana getiren, «geleneksel-geçimlik» diye adlandırabileceğimiz parçası, tanımlanmağa, üzerinde bazı düşünceler ortaya konulmaya ve ekonomimizdeki yerini saptamak için bir büyüklüğünü ortaya çıkarma denemesi yapılmaya çalışılmıştır.

**

Gelişmekte olan ülkelerdeki tarım işletmelerinin belki de en önemli özellikleri, birbirlerinden çok farklı olmalarıdır. Bu farklılaşma sadece ülkeler arasında değil, ama aynı ülke içinde hatta aynı bölgede açıkça gözlenmektedir. Çok geniş bir fiziki, iktisadi ve kültürel faktörler dizisinin sonucu olan bu farklılaşma Türk tarımında da kendini göstermektedir. İlk önce coğrafi bölgelerin herbirinin çok değişik özellikleri olması her bölgedeki işletmelerin hem yapısının hem işleyişinin diğer bölgelerdeki işletmelerden de-

gişik olması sonucunu doğurmaktadır. Bunun yanında tarihi ve kültürel özellikler, pazara yakın olup olmama durumu ve belki de en çok etkili olanı, arazi mülkiyeti dağılımının yapısı bu farklılaşmayı güçlendirmektedir.

İşletmeler arasındaki farklılıklar herşeyden önce kaynak kullanımını etkilemektedir. Başka bir deyişle, kullanılan kaynakların verimliliği ile işletme yapısı arasında önemli bir bağlantı vardır. Öte yandan yine işletmelerin yapısı yenilikleri kabul etme, müşevviklere karşı davranış biçimleri, riske katlanma gibi önemli noktaları da büyük ölçüde belirlemektedir.

Türk tarımındaki işletmeler arasındaki farklılıkları göstermek için çeşitli tasnifler yapılabilir. Konumuz açısından yararlı olabilecek bir ayırım küçük aile işletmeleri ile bunların dışında kalan (büyük kapitalist çiftlikler, söz gelişi) işletme biçimleri arasında yapılabilir. Bir başka ayırım ise pazar için üretim yapan işletmelerle kendi ürettiğini tüketen geçimlik (subsistence) işletmeler arasındaki. Dikkat edilirse bu iki ayırım arasında önemli bir bağlantı vardır. Gerçekten, kendi ürettiğini tüketen geçimlik işletmelerin tamamını bir önceki ayırımıda yer alan küçük aile işletmeleri grubu içinde kabul etmekte herhangi bir sakınca yoktur. Ancak yine dikkat edilmesi gereken bir konu küçük aile işletmelerinin tamamının, ikinci ayırımıda yer alan geçimlik aile işletmeleri olmadığıdır.

Bir başka önemli ayırım ise geleneksel biçimlerle üretim yapan işletmelerle modern işletmeler arasında yapılabilir. Geçimlik sektörü meydana getiren küçük işletmelerin tamamının geleneksel üretim biçimleri uygulamakta olduğunu kabul edebiliriz. Buna karşılık küçük aile işletmelerinin bir bölümünün modern biçimlerle, küçük işletmelerin bir bölümünün ise geleneksel biçimlerle üretim yaptığını gözlemek mümkündür.

O halde Türk tarımındaki işletmeleri, kabaca, dört ana grup etrafında toplayabiliriz. (1) Geleneksel-geçimlik küçük aile işletmeleri, (2) Modern üretim yapan küçük aile işletmeleri, (3) Geleneksel usullerle üretim yapan (orta ve) büyük işletmeler, (4) Modern usullerle üretim yapan büyük işletmeler.

İşletme büyüklüğü, mülkiyet dağılımı ve tarım sektöründe kullanılan geleneksel ve modern girdiler ile ilgili elimizdeki bilgiler geleneksel-geçimlik küçük aile işletmeleri ile geleneksel usullerle üretim yapan orta ve büyük işletmelerin Türk tarımında önemli bir yer tutmakta olduğunu ortaya koymaktadır. O halde, bunlar

üzerinde dikkatle durulması ve çizilecek tarımsal üretimi ve verimliliği artırma politikalarının (aynı zamanda köylü refahın yükseltmeye yönelmiş toplumsal politikaların) bu tür işletmelerin çeşitli yön ve özelliklerini göz önünde bulundurarak biçimlendirilmesi gerekmektedir.

Geleneksel-geçimlik tarım işletmelerinin bazı yönleri üzerinde durmayı amaçlayan bu çalışmada daha ileri geçmeden önce bazı ana kavramlara açıklık getirmeye çalışmak doğru olacaktır.

KAVRAMLAR.

Her şeyden önce, «geçimlik» derken ne kastettiğimizi ortaya koymamız gerekmektedir. Burada iki farklı kavramın birbirinden ayrılması, sorunu berraklaştıracaktır. Bunlardan birincisi «geçimlik üretim» (subsistence production) diğeri ise «geçimlik yaşama düzeyi» (subsistence living) kavramlarıdır.

Saf geçimlik üretimi, sadece kendine yeten, bütün üretimini kendi tüketen ve birim dışından hiç bir tüketim veya üretim mal veya hizmeti temin etmeyen bir üretim biriminin faaliyeti olarak tanımlamak, başka bir deyişle, para veya ticaretle tamamen ilgisiz bir birimin faaliyeti olarak ortaya koymak mümkündür. Böyle bir üretim biçiminde dikkati çeken nokta üretim ve tüketim ünitelerinin tamamen birbiri içine girmiş olması ve her bakımdan birbirlerine bağlı bulunmasıdır.

Gerçek dünyada yukarıda tanımlanan biçimde bir üretim ünitesinin bulunması, kanımızca, pek mümkün değildir. Ancak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretimlerinin büyük bir bölümünü kendi tüketimleri için harcayan ve dış dünyaya çok küçük oranlarda açılan tarımsal üretim ünitelerinin büyük bir yer tutmakta olduğu da bir vakiadır. Hemen dikkati çekmektedir ki, üretim ünitesi tarafından tüketilen ürün oranı her üniteye değişik bir büyüklük gösterecektir. O halde hangi noktaya kadar geçimlik üretimden bahsetmek doğrudur? Hangi noktadan sonra pazar için üretim yapılıyor denebilir?

Bu sorunu açmadan önce yukarıda adını ettiğimiz diğer kavram, geçimlik yaşama düzeyi, üzerinde de kısaca duralım. Dikkat edilirse geçimlik üretimle, yaklaşık olarak, asgari bir yaşama düzeyini ifade etmeye çalışan «geçimlik yaşama düzeyi» kavramları arasında yakın bir ilişki vardır. Geçimlik bir üretimin ancak geçimlik bir yaşama düzeyi sağlayacağını kuvvetle ileri sürebiliriz.

Öte yandan, özellikle çok küçük işletmeler üzerinde, çok geri tekniklerle pazar için üretim yapan üniteler dikkate alınınca sorun önem kazanmaktadır. Gerçekten, pamuk, tütün, fındık gibi sadece pazara yönelik ürünler yetiştiren işletmelerin yukarıda verdiğimiz tanım çerçevesinde geçimlik üretim yaptıkları düşünülemez. Bu işletmeler kendi tüketimleri için gerekli olan ürünleri işletme dışından temin etmek durumundadırlar. Oysa daha önce de söylediğimiz gibi çok küçük ünitelerde ve geri tekniklerle yapılan bu üretim, pazara yönelik olsa dahi üreticilere ancak geçimlik bir yaşama düzeyi sağlayabilecektir.

Yukarıda söylediğimiz gibi «geçimlik» tartışmalı bir kavramdır. Çerçevesini çizmek oldukça güçtür; yapılabilecek çeşitli tanımlar birbirinden farklı sonuçların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Geçimlik üretim yapan işletmeleri tanımlamak için çeşitli kriterler kullanılabilir. Bunların arasında üretim kararlarının alınmasında sosyo-kültürel faktörlerin rolü, dış dünya ile kurulan sosyal ilişkilerin derecesi, insanlararası ilişkilerin görünüşü, psikolojik yapı ve farklılıklar gibi sosyal ve kültürel kriterlerin yanı sıra bazı önemli iktisadi göstergeler de dikkati çekmektedir.

Bunlardan belki de en dikkati çeken, çiftlik ürünleri satma oranı (satılan çiftlik ürünleri miktarı / toplam çiftlik ürünleri miktarı $\times$ 100) olarak görünmektedir. Bu kritere göre geçimlik sektör üreticisi üretim kararlarını daha çok kendi tüketimi yönünde alan ve dolayısı ile pazara kendi tüketiminden arta kalan kısmı götüren kişi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun doğal sonucu üretimin büyük kısmının aynı birim içerisinde tüketilmesidir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi yalnız pazara yönelik ürünler üreten küçük çiftçilerin durumlarını bu kriter ile belirlemek güçtür.

Bir başka gösterge de kullanılan ücretli işgücü ve satın alınan girdiler oranıdır. Bunun özellikle tarımın modernleşmesini gösteren bir kriter olduğu ortadadır. Modern teknoloji kullanımı ilerledikçe geleneksel yapılar yıkılacaktır. Buna bağlı olarak düşünebileceğimiz bir başka gösterge ise kullanılan üretim teknolojisi düzeyidir.

Geleneksel geçimlik sektör üreticisini tanımak için kullandığımız göstergelerden önemli bir tanesi de gelirler ve yaşama düzeyi ile ilgilidir. Ama böyle bir göstergeyi uygulayabilmek için gelir standartlarında ya da yaşama düzeylerinde bir minimum nokta tesbit edilmesi gerekmektedir ki bunun da güçlüğü ortadadır.

Adı edilen son bir gösterge ise karar alma serbestisi ile ilgilidir. Geçimlik sektör işletmecilerinin karşısında bulunduğu seçim imkânlarının çok sınırlı olduğu ve ancak dar limitler arasında karar alabilmesine yol açan şartlarla karşı karşıya bulunduğu ileri sürülebilir.

Görüldüğü gibi geleneksel geçimlik üretim ünitelerini belirlemek için kullanılacak kriterlerin her biri bir başka yöne ağırlık vermektedir. Ancak dikkat edilirse uygulanan her kriterin ya da kriterler bileşiminin vereceği sonuç benzer olacaktır; herbirinin ortaya çıkaracağı grup yaklaşık olarak aynı gruptur.

TÜRKİYE'DE GELENEKSEL GEÇİMLİK SEKTÖRÜN BÜYÜKLÜĞÜ.

Türkiye'de yukarıda adını ettiğimiz kriterleri üzerine uygulayabilecek veriler oldukça sınırlıdır. Bunları işletme büyüklükleri ile ilgili bilgiler, kullanılan girdiler ile ilgili bilgiler, bazı gelir dağılımı araştırmaları ve bazı yersel anket ve araştırmalar olarak sıralayabiliriz.

(Tablo: I) Türkiye'de büyüklükleri 100 dekara kadar olan işletmelerin dağılımını göstermektedir. Tabloda sırasıyla 1952 Sonbahar Anketi'nin, 1963 tarım sayımının, 1970 tarım sayımının, Köy Envanter Etüdüleri çalışmalarının ve 1968 yılı yaz aylarında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü tarafından uygulanmış olan anketin bulgularına dayanılarak yapılmış olan bir gelir dağılımı araştırmasının sağladığı bilgiler yer almaktadır.

Sadece 100 dekara kadar olan büyüklüklerin alınmış olması genel olarak 100 dekardan büyük işletmelerin geçimlik sayılamıyacağı, hiç olmazsa «yarı-ticari» işletmeler olarak kabul edilmeleri gerektiği varsayımına dayandırılmıştır. Öte yandan yukarıda adını ettiğimiz kaynakların birbirleriyle karşılaştırılır hale getirilmesi için gayret gösterilmiş ve kullanılan bütün veriler için aile (hanehalkı) = işletme varsayımının geçerli olduğu kabul edilmiştir. Bu varsayımın özellikle geçimlik sektör için doğru kabul edilebileceği kuvvetle ileri sürülebilir.

(Tablo: II) ise 1969 yılı için hesaplanan çiftçinin eline geçen fiyatlarla yine aynı yılın Türkiye ortalaması olarak tahmin edilen hektara verim büyüklükleri kullanılarak hazırlanmıştır. Tabloda 10 dekar büyüklüğü olan bir tarım işletmesinin bütün toprağını

TABLO: I — ÇEŞİTLİ ANKET VE SAYIMLARA GÖRE TÜRK TARIMINDA 1 - 100 DEKAR BÜYÜKLÜĞÜNDEKİ İŞLETMELERİN ÇİFTÇİ AİLELERE DAĞILIŞI VE BU AİLELERİN TOPLAM ÇİFTÇİ AİLELERE ORANI

Büyük­lük (dekar)	1952 Sonbahar Anketi		1963 Tarım Sayımı		1970 Tarım Sayımı		KEE Bulguları		1968 Gelir Dağılımı (a)	
	Aile sayısı	Toplam Çiftçi Ailelere Oranı	Aile Sayısı	Toplam Çiftçi Ailelere Oranı	Aile Sayısı	Toplam Çiftçi Ailelere Oranı	Aile Sayısı	Toplam Çiftçi Ailelere Oranı	Aile Sayısı	Toplam Çiftçi Ailelere Oranı
1 - 10	—	—	774.195	22,0	864.134	28,1	871.278	30,4	562.260	20,6
11 - 20	—	—	494.623	14,1	622.034	20,2	—	—	425.762	15,5
1 - 20 (T)	772.800	30,8	1.268.818	36,1	1.486.168	48,3	—	—	988.022	36,1
(11 - 25)	—	—	—	—	—	—	735.988	25,7	—	—
21 - 50	797.400	31,3	863.473	24,5	830.075	26,9	—	—	771.515	28,2
(25 - 50)	—	—	—	—	—	—	611.636	21,5	—	—
1 - 50 (T)	1.570.200	62,1	2.132.288	60,6	2.316.243	75,2	2.218.902	77,6	1.759.537	64,3
51 - 75	336.000	13,3	—	—	—	—	248.618	5,1	—	—
76 - 100	216.000	8,5	—	—	—	—	145.136	8,7	—	—
1 - 100	2.122.200	83,9	2.694.020	76,6	2.768.808	89,8	2.612.656	91,4	2.071.443	75,6
Tarımdaki toplam aile sayısı	2.527.800	—	3.514.476	—	3.080.666	—	2.857.654	—	2.757.431	—

(a) Yalnız mülkiyet dağılımı.

KAYNAK: 1950 ziraat sayımı neticeleri, (D.İ.E. yayını), Ankara, 1956, 1963 Genel Tarım Sayımı Örneklemeye Sonuçları (D.İ.E. yayını), Ankara, 1965, 1970 Tarım Sayımı Aile Halkı Anketinin Bazı Sonuçları, (D.İ.E.) Ankara t.y., Köy Envanter Etüdleri, çeşitli yerlerde; T. Bulutay, S. Timur ve H. Ersel, Gelir Dağılımı 1968, (S.B.F. yayını) Ankara, 1971.

kullandığı (nadasa bırakmadığı vb.) ve ortalama Türkiye veriminde ürün aldığı varsayımları altında (ve yetiştirdiği ürünün tamamını sattığı düşünülerek) elde edebileceği gelirin gösterlmesine çalışılmıştır. Başka bir deyişler, sayılar, adı edilen yapıda bir tarım işletmesinin çeşitli ürünlerde üretim değerini piyasa fiyatları ile ifade etmektedir.

Tablo: II. 10 DEKAR BÜYÜKLÜĞÜNDE BİR TARIM İŞLETMESİNİN DEĞİŞİK ÜRÜNLERDE YILLIK ÜRETİMİNİN DEĞERİ

(1969 yılı verimi ve piyasa fiyatları ile)

Buğday	1193 tl.	Bakla (kuru)	2031 tl.
Arpa	1153 tl.	Pamuk (saf)	3530 tl.
Mısır	1350 tl.	Şekerpancarı	4578 tl.
Ayçiçeği	1933 tl.	Tütün	3192 tl.

Bütün topraklarını sürekli olarak işlediği düşünülse dahi 15 dekar büyüklüğünde bir işletmenin genellikle ülke ortalamasından daha geri bir teknoloji ile çalıştığı kabul edilebilir. Bu değerler içinden üretim masraflarının da çıkarıldığını düşünürsek bu büyüklükte bir cüce işletmede elde edilen değerlerin yukardaki tablodakilerden önemli ölçülerde daha düşük olduğunu beklemek doğaldır. İşletme çok geri bir teknikle çalışsa dahi, özellikle pamuk; tütün, şekerpancarı gibi sanayi bitkilerinde gayrisafi gelirlerin önemli bir kısmını meydana getirecek üretim masrafları yapmasının gerekli olduğu da bilinmektedir.

O halde (Tablo: II) deki sonuçları özellikle gelir ve yaşama düzeyi kriterleri açısından değerlendirdiğimizde, söz gelişi 20 dekar civarına kadar büyüklüğü olan işletmelerin kesinlikle geçimlik düzeyde olduklarının kabul edilmesinde bir sakınca olmamak gerekir.

Ancak, burada Türk tarımı için önemi olan bir noktaya işaret etmek gerekmektedir. Geçimlik üretim yapan işletmeleri belirleyen önemli unsurlardan biri olarak yukarıda adını ettiğimiz arazi büyüklükleri, özellikle kıyı şeritlerinde üretilen bazı bağ ve bahçe ürünleri dikkate alındığı zaman büyük işletme göstergeleri olarak karşımıza çıkar. Gerçekten üzüm, incir, turunçgiller, çay, ağaçfıstığı gibi bazı ürünler, turfanda sebzeçilik çok küçük arazi büyük-

lükleri üzerinde yüksek verim ve gelir sağlayabilmektedir. Üstelik bunları üreten çiftçilerin sayısı da ihmal edilemeyecek kadar yüksektir.¹

Bu özellik gösteren ürünlerde geçimlik üretim ve yaşama düzeylerinin çok daha küçük arazi birimleri üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, burada, konumuz açısından dikkat edilmesi gereken bir nokta da bu ürünlerden, hemen hepsi pazara yönelmiş ve oldukça iyi fiyat bulduğu halde genellikle geleneksel üretim teknolojisinin yaygın olduğu bilinmektedir. Turunçgillerle ilgili olarak yapılan bir araştırma, «bakım durumunun orta ya da fena» olduğu, gübrelemenin «yapılmadığı ya da geleneksel usullerle» yapıldığı işletmelerin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.² Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da hayvancılıktan elde edilen gelirlerdir. Özellikle tarla ziraatı yapan işletmelerin hemen hepsinde birkaç baş dahi olsa hayvan yetiştirildiği (özellikle koyun, keçi, kümes hayvanları gibi) bilinmektedir.

(Tablo: I) den anlaşıldığına göre Türk tarımında 20 dekardan küçük işletmeler üzerinde çalışan işletmelerin sayısı 1.5 milyon civarındadır. Ancak bu, elbette ki geleneksel geçimlik sektörün üst sınırı olarak kabul edilecek bir büyüklük değildir. Özellikle tahıl üretimi ile meşgul olan işletmeler için daha büyük arazi varlıklarının geçimlik düzeyi aşmalarına yardımcı olamayacağı tahmin edilebilir. Gerek tekniğin geri, gerekse üzerine tarım yapılan toprakların (özellikle İç Anadolu ve Doğu bölgelerinde) genellikle verimsiz olması daha yüksek toprak birimlerini de yetersiz hale getirmektedir.

Devlet Plânlama Teşkilâtının yaptığı bir araştırma, üzerinde durmaya çalıştığımız konuda oldukça geniş bilgiler sağlamaktadır.³ Araştırmanın aradığı önemli cevaplardan biri tarım işletmelerinin tarım geliri yönünden durumunu ortaya koyucu niteliktedir. Çiftçilerin «sadece çiftçilikten elde ettikleri gelirlerin» çiftçi ailelerinin %52.1 inde «evlerini geçindirmeğe yetmediği», %43.7 sinde ise «ancak yettiği» araştırmanın bulgularına göre ortaya çıkmaktadır. Burada «yetmeme» sözcüğü, «ancak hayatı idame ettirecek bir düzeyi», «ancak yeter» ise tasarruf ve yatırım olanakları

(1) Söz gelişi, bakınız, Tarımsal Yapı ve Üretim (1970), s. 96, 99.

Tarım İstatistikleri Özeti 1970, s. 18, K. Baysal, **Dünya Turunçgiller ve Türkiye'de Durumu**, İstanbul, 1970, s. 73-77, 95 vb.

(2) K. Baysal, a.g.e., s. 73-76.

(3) A. Tuğaç, İ. Yurt, G. Ergil ve H. T. Sevil, **Türk Köyünde Modernleş-**

sağlamayan gelir düzeyini ifade etmektedir.⁴ D.P.T. araştırması bu bulguların sonunda birinci durumda bulunan işletmeleri «cüce», ikinci durumda bulunanları ise «küçük» olarak adlandırmakta ve elde etmiş olduğu yüzdeleri 1963 tarım sayımı sonuçları ile karşılaştırarak, Türk tarımında 30 dönümden küçük toprağı olan işletmeleri cüce işletmeler, 30 ila 200 dönüm arasında toprağı bulunan işletmelerin ise küçük işletmeler olduğu sonucuna varmaktadır.⁵ Başka bir deyişle bu araştırmanın sonuçlarına göre 30 dönümden küçük işletmeler tam anlamı ile geçimlik işletmeleridir, 200 dönüme kadar olan işletmelerin ise tasarruf ve yatırım yapma olanağı yoktur. Bu iki tür işletmelerin toplamı tarım sektöründeki tüm işletmelerin % 95.8 ine ulaşmaktadır. Aynı araştırma burada önemli bir noktaya dikkati çekmekte ve 100-200 dekar arasındaki işletmelerin büyük işletme sınırı civarında bulunmalarına rağmen, tarım sayımı bulgularına göre, aşırı parçalanmış olduğunu, başka bir deyişle çok fazla parsel üzerinde tarım yapmalarının büyük işletme verimine yaklaşmalarını önlediğini belirtmektedir.⁶

Aynı araştırmanın bulgularına göre geçimlik seviyede bulunan tarım işletmelerinin toplam işletmeler içindeki oranı bölgelere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Türkiye ortalaması yukarıda belirttiğimiz gibi %52.1 iken bu oran Doğu Anadolu'nun %76.9, kuzeyinde %72.7, Karadeniz bölgesinde % 62.6 ve Orta Anadolunun doğusunda %53.9'a ulaşmaktadır .Buna karşılık adını ettiğimiz çözümlemde üçüncü grubu meydana getiren «elde ettikleri tarımsal gelir artan» çiftçilerin Türkiye ortalaması içinde yeri %4.1 iken bu oran Marmara bölgesinde %10.1, Konya ve civarında %6.5, Orta Anadolu'nun kuzeyinde %5.9 ve Ege bölgesinde %4.7 ye yükselmektedir. Bu arada ilginç bir başka bulgu da tarım geliri yetmeyenler grubuna giren çiftçilerin içinde toprak sahibi olanların oranı %49.6 iken ortakçılarda bu oran %60.1 olmaktadır.⁷

D.P.T. tarafından yapılmış olan bu araştırmanın elde etmiş olduğu oran ve sayıları bir miktar yüksek, ya da abartılmış olarak tanımlamak mümkündür. Ancak özellikle yukarıda işletme büyüklüklerinin dağılımı ile ilgili olarak söylediklerimizle beraber düşünlüğünde Türk tarımındaki yapı konusunda oldukça açıklık getirici olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

(4) aynı, s. 34.

(5) aynı, s. 34.

(6) aynı, s. 35.

(7) aynı, s. 37.

Türk tarımında geleneksel-geçimlik sektörün genişliği üzerinde dururken dikkate alabileceğimiz verilerden biri de kullanılmakta olan girdilerin nitelik ve miktarlarıdır. 1972 yılında kullanılmakta olan karasapan sayısı 1,757,114, döğen sayısı ise 2,058,907 dir.⁸ Aynı işletmede birden fazla karasapan olmadığını varsayarsak⁹ ve çok geri bir tarım teknolojisini temsil etmekte olan bu aracın ancak cüce ve tam anlamı ile geçimlik işletmelerde kullanıldığını düşünürsek bu işletmelerin yaygınlığı konusunda kuvvetli bir delil elde etmiş oluruz. (Kanımızca döğen Türk tarımının yapısı ve üretim teknolojisi dikkate alındığında karasapan kadar geri bir araç değildir.)

Öte yandan ,söz gelişi, kullanılan ticaret gübresi miktarlarının incelenmesi de bizi hemen hemen aynı sonuca götürecektir. Köy İşleri Bakanlığı tarafından yapılan köy envanter etüdüleri çalışmaları sırasında bu konuda ilginç bilgiler elde edilmiştir. Etüdü yapılan 67 ilde 35,634 köy içinden 5,995 tanesinin hiç gübre kullanmadığı (çiftlik gübresi dahi kullanmadığı) ve ancak %44 ünün (15,829 unun) ticaret gübresi kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁰ Kullanılan gübre miktarlarının uluslararası ve bölgelerarası karşılaştırmaları gübre kullanan köylerdeki çiftçilerin tamamının bu imkândan yararlanmadığını, hatta büyük çoğunluğunun yararlanmadığını ortaya koymaktadır. Çeşitli Akdeniz ülkelerinde kullanılan ticaret gübresi miktarlarına baktığımız zaman (1965-1966 ve 1966-1967 ortalaması olarak) Portekiz'in (dekara kilogram) 34.3, İspanya'nın 37.6, Yugoslavya'nın 57.8, Yunanistan'ın 66.5 buna karşılık Türkiye'nin 6.5 kg. yapay gübre kullandıklarını görüyoruz.¹¹ Aynı şekilde Denizli ilinde ticaret gübresi kullanılması ile ilgili bir araştırma, aynı yıllarda, gübre kullanan işletmelerde kullanılan miktarın dekara 53 kg. civarında olduğunu göstermektedir.¹² Bu miktarın Türkiye ortalaması olan 6.5 kg. dan bu denli yüksek olması ticaret gübresi kullanan çiftçilerin miktarının kanımızca, çok düşük olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

(8) **Tarım İstatistikleri Özeti 1972**, D.İ.E. yayını Ankara.

(9) Kanımızca bu kuvvetle savunulabilecek bir varsayımdır. Zira, karasapan gibi çok geri bir teknoloji temsilcisinin ancak çok düşük gelir düzeyindeki cüce işletmeler tarafından kullanıldığı, bu işletmelerin topraklarının ise bir tek karasapan ile işlenebileceği ileri sürülebilir.

(10) **Köy Envanter Etüdüleri**, Ankara, çeşitli yerlerde.

(11) **Agricultural Development in Southern Europe**, OECD yayını, Paris, 1969, s. 23.

(12) **Denizli İlinde Ticaret Gübresi Kullanılması ile İlgili Ekonomik Araştırma**, Ankara, 1970, s. 57.

Konunun bir başka önemli yönü de geleneksel-geçimlik kesim tarafından işlenen toprakların toplam tarım arazisi içindeki yeri ile ilgilidir. 1970 tarım sayımı sonuçlarına dayanılarak hazırlanmış olan (Tablo: III) çeşitli işletme büyüklüklerindeki grupların sahip oldukları toplam arazinin alanını ve bu alanın toplam tarım arazisine oranını göstermektedir.

Tablodan elde edilen sonuçlar konumuz açısından oldukça önemlidir. Anlaşılmaktadır ki tarım arazisinin % 10 undan fazlası dekardan küçük işletmeler tarafından işlenmektedir. 50 dekardan küçük işletmeler toplam tarım arazisinin %30 undan fazlasını işlemektedirler. D.P.T. tarafından yapılan ve yukarda bahsettiğimiz araştırmamızın vardığı sonuç kabul edilirse (200 dekardan küçük işletmelerin tasarruf ve yatırım yapamayacak gelir düzeyindeki işletmeler olduğu) toplam tarım arazisinin %78.8'i üzerinde modern teknolojiye geçici yeni yatırımlar yapılması olasılığının oldukça zayıf olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Tablo: III. ÇEŞİTLİ İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNDEKİ GRUPLARIN SAHİP OLDUKLARI TARIM ARAZİSİ MİKTARLARI VE TOPLAM TARIM ARAZİSİNE ORANLARI

<u>İşletme grupları (a)</u>	<u>Sahip oldukları arazi (dekar)</u>	<u>Toplam araziye oranı (%)</u>
—10	4.712.563	
11—20	8.722.268	
—20	13.434.831	10.1
21—50	27.876.256	
—50	41.311.087	31.2
51—100	32.328.747	
—100	73.639.834	55.8
101—200	30.428.581	
—200	104.068.415	78.8

(a) 5000 e kadar nüfuslu yerlerdeki topraklı işletmeler

KAYNAK : 1970 Tarım Sayımı Hanehalkı Anketinin Bazı Sonuçları, D.İ.E. Yayını, Ankara 1972, (teksir) s. 5'den hesaplanmıştır.

O halde kesin bir büyüklük hesabı yapmanın imkânsız olmasına karşılık, Türk tarımında geleneksel-geçimlik sektör diye adlan-

dırdığımız kesimin çok önemli bir yer tuttuğunu kuvvetle savunabiliriz. Bir yandan çok küçük arazi birimleri üzerine dağılmış olan bu «cüce» ve «küçük» işletmelerin tasarruf yapma olanaklarının kısıtlı, kullandıkları girdilerin ve teknolojinin çok geri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısı ile bu işletmelerin genellikle ancak kendilerine yetecek miktarlarda ya da ancak kendilerine yetecek ürünleri ürettikleri, pazar katkılarının ve pazarla ilişkilerinin çok zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan bu tür işletmelerin toplam tarım arazisinin önemli kısımlarını kullanmakta olması da üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Anlaşılmaktadır ki Türk tarımında modernleşme eğilimi, bugüne kadar toplam tarım topraklarının ancak küçük bir kısmını etkisi altına alabilmiştir. Oysa, çeşitli nedenlerle tarımsal üretim ve verimliliğin artırılması ekonomik gelişmenin sürdürülmesi açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir. Üretim ve verimin artırılması ile modernleşme adını verdiğimiz sürecin özdeş olduğu ortadadır.

*
**

Geleneksel tarım, modern tarımın üzerine bina edildiği, bina edileceği temeldir. Bu temel içindeki modernleşmeyi kolaylaştırıcı unsurları bulmak, zorlaştıracak unsurları anlamak için iyi tanımak ve doğru değerlendirmek gerekmektedir. Ancak bu şekilde uygun bir tarım politikası çizme olasılığı ortaya çıkabilir. Yapının yanlış teşhis edilmesi uygulanacak stratejinin ve politikaların ters sonuçlar doğurmasına yol açacaktır ki bunun her şeyden önce çok önemli iktisadi (söz gelişi israf) ve toplumsal-psikolojik zararlar ortaya çıkaracağı açıktır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde geleneksel-geçimlik sektörde üretimin temel sorunları üzerinde kısaca durulmaya çalışılacaktır.

GELENEKSEL SEKTÖRDE ÜRETİM.

Geleneksel tarımsal üretimin temel girdileri toprak ve işgücüdür. Bunların her ikisi de sermaye girdisinden oransal olarak daha önemlidir. Aslında, genellikle, sermaye de emeğin toprağın ıslahı, küçük sulama işleri ve basit üretim araçları imalinin bir sonucudur. Başka bir deyişle satın alınan sermaye girdilerinin payı çok küçüktür. Adı geçen çiftçinin kendi emeğinin ürettiği basit sermaye girdileri dışında girdi satın almak için tasarruf

çok zayıftır. Türk tarımında, geleneksel sektörde bu durumu açıkça izlemek mümkündür.¹³

O halde, geleneksel sektördeki bir tarım işletmesinde üretim, ilk önce çiftçinin kontrolü altındaki tarım arazisi büyüklüğünün bir fonksiyonudur. İkinci olarak çiftçi ve çiftçi ailesinin doğrudan ya da —basit sermaye malları üretilerek— dolaylı işgücü kullanımı üretimi belirler. Dikkat edileceği gibi geleneksel biçimde üretim yapan bir tarım işletmesinde özellikle toplam üretimin artırılması konusunda işgücü çok önemli bir rol oynamaktadır. Kullanımının sürekli değişebilmesi ve sermaye teşkili için kullanılabilmesi bu konuda yapılacak ekonomik araştırmalarda emeğe özel bir önem verilmesini gerektirmektedir.

Konuya bir başka noktadan bakılması da emek girdisinin önemini ortaya koymak açısından dikkate değer: Bir işletmenin toprak varlığının artması eğer bir başka işletmenin aleyhine gerçekleşmişse tek başına toplam tarımsal üretimi artırıcı bir etki doğurmayacaktır. Öte yandan eğer toprak girdisinin artması işlenmeyen toprakların üretime katılması sonucunda ortaya çıkıyorsa emek girdisinin kullanılmasının artırılması ile eş anlamlıdır. Yeni toprakların işletmeye açılması için daha fazla emek kullanılması gerekmektedir. Bu konu, özellikle, toprak girdisinin kıt olduğu ekonomilerde, yeni toprakların, tuz oranının azaltılması, temizleme, fazla eğimli alanları düzleştirme, teraslama vb. gibi emek kullanıcı tekniklerle elde edilmesi sonucu ortaya çıktığı için önem taşımaktadır.

Sulama, daha yoğun gübreleme, ilaçlama gibi tekniklerin kullanım biçimlerini de göz önüne alırsak ilk önce geleneksel tarımda emek girdisinin kullanımı ile ilgili tahsislerin önem taşıdığını ve daha sonra, teknolojik değişme ve modernleşme süreci boyunca, satın alınan girdilerin kullanımı yoğunlaştıkça dahi bu önemini sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

GELENEKSEL SEKTÖR ÜRETİCİLERİNİN DEĞER SİSTEMİ VE AMAÇLARI.

Geleneksel tarım yapıları içinde çiftçinin işletmesi ile ilgili kararlarının, büyük ölçüde, emeğin gelir getirmeyen biçimlere (boş

(13) Bakınız, F. Açıl, «Türkiye Tarımında Sermaye ve Sorunları», **Türkiye Ziraat Mühendisliği I. Teknik Kongresi**, Ankara, 1965 Araştırmada toprak sermayesi adı ile ifade edilen çıplak toprağın değeri tüm varlıklar içinde % 68 gibi çok yüksek bir oranı ifade etmektedir. (s. 13-15).

vaktin tercih edilmesi) tahsisi ile, üretici faaliyetlerini artırması sonucu üreteceği ya da satın alabileceği mallara atfettiği önemin oransal ağırlıklarına bağlı olacağı söylenebilir. Böyle bir değerlendirilmenin geleneksel tarım yapıları içinde ağırlık taşınması daha önce de söylediğimiz gibi bu üretim yapısı içinde emek girdisinin sahip olduğu özel önemden dolayı ortaya çıkmaktadır.

O halde geleneksel bir yapı içinde işletmecinin üretim miktarlarını, kendi arzettiği ve kendi kontrol ettiği kaynakların —toprak, yukarıda arzettiğimiz biçimde sermaye malları ve emek— kullanılması ile gerçekleştirildiğini, traımsal toprağın ve sermaye girdisinin artırılması için hemen hiç olanağı olmadığını kabul edersek, bu tür bir üretim yapısı içinde üretim miktarlarının arttırılması için temel belirleyici unsurun aile emeği olduğunu, bu girdinin kullanımının da bir yandan boş vakte atfedilen önemle çeşitli mallara verilen değer arasındaki tercihlere, öte yandan işgücünün maddi mallar haline döndürülmesindeki etkinliğe bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Geleneksel sektör çiftçilerinin gözlenmekte olan davranışları, işgücünün boş zaman ile üretici faaliyetlere tahsis etmeleri ile ilgili kararlarının büyük ölçüde değer sisteminin bir fonksiyonu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çeşitli etmenlerin birbirleri ile yakından ilgili oldukları ve herhangi birinin tek etkisinin ne olacağının kesinlikle belirtilemeyeceği açıktır.

Geleneksel geçimlik sektör çiftçilerinin, genellikle, boş vakte daha çok önem verdikleri ve geçimlik düzeyin üzerindeki mal ve hizmet artışları karşısında oldukça kayıtsız kaldıkları tartışılmaktadır. Böyle bir tartışmanın doğal sonucu ise teknolojik bir yenileşme ya da emek tasarruf edici bir yeni aracın kullanılmasının, üretime koşulan emek girdisini azaltacağıdır. Ancak, geleneksel tarım yapısında, yaşama düzeyinin çok düşük ve gelir elde etme baskısının yüksek olmasının tüketilen mal ve hizmetlerde ortaya çıkabilecek marjinal artışlara atfedilen önemin çok büyümesine yol açacağı ve emeğin marjinal veriminin çok düşük olduğu işletmelerde dahi daha fazla emek kullanımına gidilebileceği dolayısı ile teknolojide meydana gelecek bir değişimin daha yüksek miktarda emeğin üretime sevk edilmesini sağlayacağı da ileri sürülebilir.

Geleneksel-geçimlik sektör çiftçilerinin tüketilen mal ve hizmetlere özellikle en düşük geçinme düzeyi (geçimlik yaşama düzeyi) civarında çok yüksek değer atfettikleri, bu düzeyin üzerine çıkıldığında atfedilen bu değerde ani düşüşler meydana geldiği, dolayısı

ile üretimi ve verimi artırıcı yeni bir teknolojiye bu tür çiftçilerin emek girdisinin kullanımını azaltıcı biçimde karşılık verdikleri konusundaki tartışmanın Türk tarımının verileri dikkate alınarak dikkatle incelenmesi önem taşımaktadır. Söz gelişi, türk tarımı için sık sık ileri sürülen, verimlilikde meydana gelen artmaların ve malvarlığında ortaya çıkan bazı yükselmelerin o ana kadar boş duran emeğin üretici faaliyetlere tahsis edildiği şeklindeki bulguların¹⁴ ne derece gerçekçi olduğu, uygulanacak politikaların etkinliği açısından, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Aile işgücünün atıl kalması (boş vaktin tercih edilmesi) sonucunu doğuran faktörlerin önemlilerini, çekici tüketim mal ve hizmetlerinin yokluğu dolayısı ile parasal gelirlere fazla önem atfedilmemesi, yeni tüketim mallarına karşı geleneksel çekingenlik yüzünden gelirleri arttırma isteğinin zayıf olması ve emeğin verimliliğinin düşük olması şeklinde sıralarsak¹⁵ bunların giderilmesine karşı alınacak tedbirlerin (ilk iki tanesinin Türk tarımı için çok etkin olduğunu savunmak güçtür) ve uygulanacak politikaların geleneksel sektörde emek kullanımını arttıracağını ileri sürmek mümkündür.

Geleneksel-geçimlik sektör çiftçisinin değer sistemi ve amaçları üzerinde dururken, tutuculuk ve yeniliklere karşı koyma eğilimlerinin de dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Bu çiftçilerin durumlarını düzeltecek yeniliklere karşı durumlarını koruma ve sürdürme yönünde kuvvetli bir eğilim duydukları gözlenmektedir. Bu eğilimin tarihi neden ve ilişkilere dayandığı, dolayısı ile çok önemli olmadığı ve çabuk çözüleceği şeklindeki yorumlar bu sektördeki üretimin ve işletmelerin yapısı dikkate alınınca oldukça yetersiz kalmaktadır. Gerçekten, geleneksel tarımsal üretime yönelmiş bir yenileşmenin önemli bir risk payı taşıdığı ve herhangi muhtemel bir başarısızlık karşısında ortaya çıkacak cezanın çok ağır olacağı dikkati çekmektedir. Geleneksel tarım yapılarında yeniliklerin yüksek bir risk payı taşıması herşeyden önce tarımsal araştırma ve incelemelerle bulguların testinin yetersizliğinden doğmaktadır. Böyle bir durumda önerilen yeniliklerin başarı şansının önceden tahmin

(14) Bakınız, Türk Köyünde modernleşme Eğilimleri... a.g.e., ve R. Keleş ve O. Türkay, **Köylü Gözü ile Türk Köylerinin İktisadi ve Toplumsal Değişimi**, S.B.F. yayını, Ankara, 1962.

(15) Bu faktörlerin aynı zamanda aile işgücü yerine ücretli işgücü kullanma eğilimini yükseltmesi de beklenebilir. Ücretli işgücünün marjinal maliyeti aile işgücünün değerinden az olduğunda işletmede ücretli işgücü kullanımı doğaldır.

edilmesi önemli ölçüde kısıtlanmaktadır. Ayrıca, tecrübeler, iyi denenmiş bir yeniliğin zaman zaman başarısız sonuçlar verebileceğini de ortaya koymaktadır.

Öte yandan geleneksel-geçimlik tarımsal üretim sektörünün en önemli özelliklerinden birinin düşük (geçimlik) yaşama düzeyi olduğu bilinmektedir. Adı edilen yapının bu özelliği herhangi bir yeniliğin başarısız kalması karşısında katlanılacak cezanın çok ağır olması sonucunu doğurmaktadır. Böyle bir durumda çiftçi, muhtemelen, geçimlik yaşama düzeyinin altına düşecek ve yaşamını devam ettirebilmek için yüksek faizli borç alma sisteminin içine (daha fazla) girecektir.

Tarım sektörünün geleneksel —geçimlik kesimindeki çiftçilerin amaçları ve değer sistemleri incelenirken genellikle, önemli sonuçlar veren noktalardan biri de bu tür çiftçilerin şimdiki gelirleri ile istikbalde artacak gelirleri arasında yapmakta oldukları tercihlerle ilgilidir. İktisadi gelişmenin belki de en önemli gereğinin sermaye stoğunun artması olduğu bilinmektedir. İktisadi gelişme sürecindeki ülkelerde tarım sektörünün önemli bir büyüklük olduğu ve kendi gelişimi için gerekli sermayenin önemli kısmını kendisinin sağlaması gerektiği de kabul edilmektedir. Bunun ise çiftçilerin tasarruf ve yatırım yapmaları ile eş anlamlı olduğu ortadadır. Öte yandan, geleneksel sektör çiftçisinin tasarruf ve yatırım yapma yapmayacağı ya da ne miktarlar yapacağı bir iktisadi faktöre, yatırımın getiri oranına ve bir değer faktörüne, şimdiki ile gelecekteki gelirleri arasındaki tercihiine bağlıdır. Üretimin yapısı düşünülünce geleneksel-geçimlik sektör çiftçisi tarafından yapılacak yatırımın getirisinin pek yüksek olmayacağı düşünülebilir. Bir yandan da tüketime, güven duygusuna ve kaderciliğe karşı tutumları da bu tür çiftçilerin tasarruf ve yatırım yapma eğilimlerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Bu arada, çeşitli çiftçiler arasındaki farklılaşmalar da —özellikle uygulanacak politikalar açısından— dikkate alınması gereken önemdedir. Söz gelişi, teşvik edici tüketim mallarının varlığı aynı durumda bulunan iki çiftçiden birinde tasarruf eğilimini artırıcı etki yaparken diğesinde bu eğilimi azaltabilecektir.

Bu söylediklerimize rağmen geleneksel sektör çiftçisinin tasarruf ve yatırım yararlarını etkileyen en önemli faktörün üzerinde bulunulan düşük gelir düzeyi (geçimlik yaşama düzeyi) olduğunu belirtmek gerekmektedir.

GELENEKSEL SEKTÖRDE KARAR ALMA.

Geleneksel-geçimlik sektör çiftçisinin amaçları ve değer sistemi ile ilgili olarak yukarıda kısaca söylediklerimizin ışığında bu tür işletmelerin ellerindeki mevcut kaynakların kullanımı, ilave kaynakların temin ve tahsisi ile ilgili kararları, fiyat değişikliklerine karşı tepkileri ve yeni teknikleri kabul etme eğilimleri üzerinde durmakta, özellikle politikalar açısından önemli yarar vardır.

Yaygın kuramsal görüşlere göre geleneksel biçimlerle üretim yapan tarım işletmecisi elindeki kaynakları —toprak, adını ettiğimiz biçimlerde sermaye ve emek— etkin bir biçimde kullanmakta ve optimuma yakın bir dengede birleştirmektedir. Bu hipotezi test etmek için yapılan bazı araştırmalar da benzer sonuçlara ulaşmışlardır. (Bazıları da tersi sonuçlar vermişlerdir).¹⁶

Aslında böyle bir beklenti doğaldır. Geleneksel tarım sektörü üreticisi, statik bir fiziki, kültürel ve iktisadi çevrede üretim yapmaktadır. Böyle bir statik çevrede yıllarca, yapılan yanlışların düzeltilmesi ve tecrübeler sonucu optimum bir kaynak kullanımına ulaşmaları beklenir. Başka bir deyişle geleneksel sektör çiftçisinin üretim yaptığı değişmeyen teknik içinde, elindeki kaynakları en etkin biçimde kullanmanın yollarını bulmak için bol zamanı vardır.

Bu tartışmanın dikkat edilirse, geleneksel sektörde üretim ve verimliliği, sadece, çiftçileri eğitmek ve ellerindeki kaynakları daha etkin biçimde kullanmalarını bu şekilde sağlamak konusunda ileri sürülen politika önerileri ile yakından ilgisi vardır. Eğer yukarıda adını ettiğimiz görüşü doğru kabul edersek yeni bir teknoloji (yeni girdiler) getirmeden geleneksel sektörde üretim ve verimliliği yükseltme olasılığının çok düşük olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.

Geleneksel tarzda üretim yapan çiftçilerin ilave üretim faktörlerine karşı taleplerinin genellikle içinde buldukları toplumsal-psikolojik ortama ve bugünkü gelirleri ile istikbalde elde edebilecekleri gelirler arasında yapacakları tercihe ve yeni girdilerden bekledikleri ya da bu girdilerin sağlayacağı getiriye bağlı olduğunu, geleneksel üretim biçimleri içinde bu yeni girdilerin, genellikle düşük getiri sağladıkları bütün bunların, bu sektör çiftçisinin tasarruf ve yatırım eğilimlerini olumsuz yönde etkilediğini söylemiştik.

(16) J. W. Mellor, *The Economics of Agricultural Development*, Cornell University Press, New York, 1968, s. 217.

Konu ile ilgili olarak Türk tarımında bu kadar kesin bir yarıya varmanın pek doğru olmayacağını ileri sürmek de mümkündür. Gerçekten, eldeki bazı araştırmalar, yeter gelirler (ya da söze gelişi kredi) sağlandığında geleneksel tarzda üretim yapan üreticilerin verimliliği ve üretimi artırmak, bunun için de yeni girdileri kullanmak eğiliminde olduklarını göstermektedir.¹⁷ D.P.T. tarafından yapılan bir araştırmada bunun açık bir örneğini bulmak mümkündür. Satın alınan yeni girdilerin belki de en önemlisi kabul edilen yapay gübre kullanımı ile ilgili iki soruya verilen cevaplar, yukarıda söylediğimiz gibi Türk çiftçisinin genellikle yeni girdiler kullanmaya karşı eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir. Sorulardan ilki yapay gübre kullanmayan çiftçilere kullanmama sebebini öğrenmek amacı ile sorulmuştur. Cevap verenlerin %32'si pahalı olduğu için, %15.8'i bulamadıkları için, %22.1'i ise bilgisizlikten dolayı kullanmadıklarını söylemişlerdir. Yapay gübre kullanmayan çiftçilerin %50 sinin arz şartları düzeldiği takdirde hemen kullanmaya hazır oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık aynı soruya «faydası yok» ve «ihtiyaç duymuyorum» diye cevap verenlerin toplamı %11.2 kadardır.

Öte yandan yapay gübre kullanan çiftçilere, bu yeni girdinin yararlarını öğrenmek için sorulan bir soruya verilen «yarı yarıya arttı», «bir misli arttı» ve «bir mislinden fazla arttı» şeklindeki cevapların toplamının %77.1 gibi yüksek bir oranı göstermesi konumuza açıklık getirmesi bakımından ilginçtir.¹⁸

Bu söylediklerimize dayanarak, geleneksel sektör çiftçilerinin tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelecek değişikliklere karşı çok duyarlı olmadıkları şeklindeki tartışmanın da Türk tarımı için pek geçerli olmadığını ileri sürmek mümkündür. Başka bir deyişle, fiyatlardaki bir artışın üretimin azaltılması şeklinde bir gelir etkisinden çok artırılması yolunda bir ikame etkisi yaratması Türk tarımı için daha geçerli gibi görünmektedir. Buarada ileri sürülen bir öneri de, geçimlik sektör çiftçisinin daha çok kendi tüketimi için üretim yaptığı dolayısı ile piyasa fiyatlarında meydana gelecek değişikliklerin, genellikle, ürünü piyasaya götürmediği için bu tür üretici-tüketicileri pek etkileyemediğini savunmaktadır. Bu görüş satın alınacak tüketim mallarının kıt olduğu, çekici olmadığı, haberleşme ve ulaşım sisteminin gelişmediği geri ekonomiler için

(17) Bakınız. Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri... a.g.e., ve R. Keleş, O. Türkay, a.g.e.

(18) Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri, a.g.e., s. 43.

geçerli olabilir. Türk tarımındaki gözlemler küçük üreticilerin fiyatlara karşı duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. D.P.T. araştırmasında ulaşım ve fiyat uygun olduğu sürece üreticilerin büyük çoğunluğunun hiç olmazsa civar pazarlarla ilişkiler kurdukları görülmektedir.¹⁹

Geleneksel-geçimlik sektör üreticileri ile ilgili olarak şimdiye kadar söylediklerimiz bizi önemli bir soruya ve sonuca yaklaştırmıştır. Bu, çiftçilerin kendilerine sunulacak, ya da karşılıklarına çıkacak teknoloji değiştirme olanaklarına ne şekilde karşılık verecekleridir. Özellikle Türk tarımı ile ilgili gözlemlerin bu soruya olumlu bir cevap verme imkânını doğurduğunu sezmek mümkündür. Gerçi toplum kalkınması programları gibi bir kısım faaliyetlerin oldukça başarısız sonuçlarını, karşı tezi savunmak için ortaya getirmek mümkündür. Ancak şimdiye kadar söylediklerimiz ortaya koymaktadır ki geleneksel sektör çiftçisinin yeniliklere uymasında önemli uyarıcı elde edeceği getirinin yüksekliği ve kişisel geçinme düzeyinde sağlayacağı yükselmedir. Başka bir deyişle gerçek müşevvik, kişisel, devamlı ve doğrudan iktisadi kazançlardır. O halde yeniliklerin, yeni teknolojinin geleneksel sektör çiftçisi tarafından kabul edilmesi için üç ana koşulun gerçekleşmesi gerektiğini savunabiliriz. Bunlar, ilk önce, çiftçinin yaşama düzeyini yükseltmek için bir isteğe sahip olması, daha sonra, uygulayacağı yeniliğin gelirini ve yaşama düzeyini artıracığına inancı bulunması ve nihayet artacak gelirden ve yükselecek yaşama düzeyinden kendisinin doğrudan yararlanacağına inanmasıdır.

Tarihi, toplumsal-psikolojik ve kültürel faktörlerin aşırı etkisindeki bazı ekonomilerde birinci koşulun önemli olduğu savunulabilir. Ancak Türk tarım sektöründe özellikle şehirlerle, sanayi merkezleri ile hatta son zamanlarda dış ülkelerle kurulan ilişkilerin yoğunluğu, haberleşme ve ulaşım sisteminin yaygınlığı kanımızca bu faktörün önemini oldukça azaltmıştır. Öte yandan karşılıklarına getirilen yeniliklerin üretimi, dolayısı ile gelir ve yaşama düzeylerini yükselteceği konusundaki inançların güçlenmesi için, risk paylarının azaltılması ve uygun yeniliklerin ortaya konması gerekmektedir. Bunun ise herşeyden önce bir araştırma sorunu olduğu ortadadır.

Üçüncü koşulun, yani çiftçinin uygulayacağı yenilikten kendisinin doğrudan yararlanacağı inancının yerleşmesinin tek çıkar yolu hakim üretim ilişkilerinin değiştirilmesi, başka bir deyişle, or-

(19) aynı, s. 70, 71.

takçılık, yarıcılık, uygun olmayan koşullarla kiracılık gibi kurumların ortadan kaldırılması ya da düzeltilmesidir. İşletme biçimleri ile ilgili veriler Türk tarımı için bu noktanın özel bir önem taşımakta olduğunu ortaya koymaktadır. D.P.T. tarafından yapılan köy araştırmasında en çok «sahip olunan» toprağa ihtiyaç duyulması ya da bazı modern girdileri işledikleri toprak kendilerine ait olmadığı için kullanmadıkları şeklinde cevap veren işletmecilerin oranının yüksekliği bu söylediklerimizi kanıtlar mahiyettedir.